

HARTVIG FRISCH

– en utdannings- borger i arbeider- bevegelsen

Af Knut Kjeldstadli

**Opposisjonsinnlegg ved
Niels Finn Christiansens
doktordisputas den 4. mars
1999 på Københavns Universi-
tet, Amager.¹**

Hva er den gjenstand vi skal samtale om, de to bøkene om Hartvig Frisch? Det finnes et presist engelsk summary, i bok to, *Den politiske ordfører*. Jeg skal ikke repetere et slikt innholdsreferat, men kun anslå noen av de *Leitmotif* som er vevd inn i biografien om Hartvig Frisch.

Bøkene, spesielt den første, har en dobbelt-karakter som en politisk og en intellektuell biografi, en dobbelhet som ligger i den biograferte personen. Et hovedprosjekt i avhandlingen er å undersøke hvorvidt og hvorledes denne tosidigheten hang sammen, for Frisch og for historikeren. Svaret er det *var* en slik sammenheng, både for personen og for betrakteren i ettertida. Samtidig var det iboende spenninger, ja motsigelser i dette livsprosjektet.

Med et lån fra en samtale med Niels Finn Christiansen kan en si at for Frisch dominerte på 1920-tallet sosialismens problemer, på 1930-tallet demokratiets utfordringer og på 1940-tallet spørsmålet om forholdet mellom makt og rett.

Sosialismens problemer var for Frisch blant annet disse:

Hvordan skal en politisk linje som overskrider det bestående, kombineres med ønsket om å bygge på de mange ?

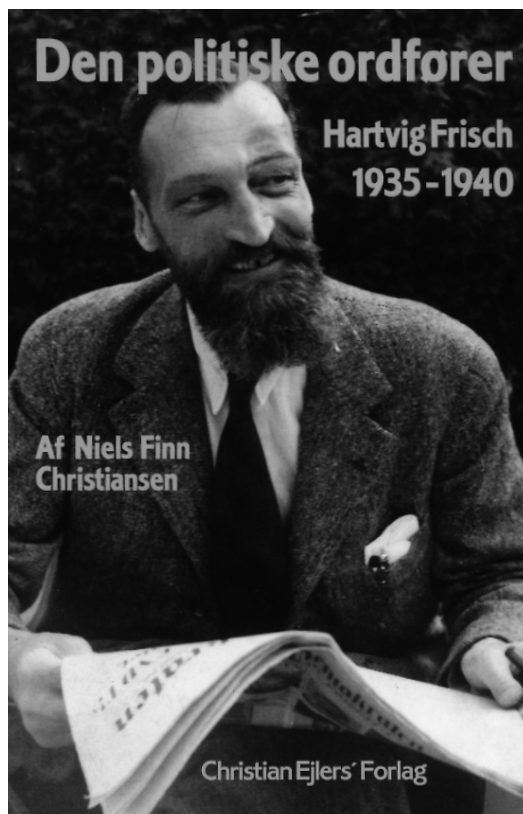
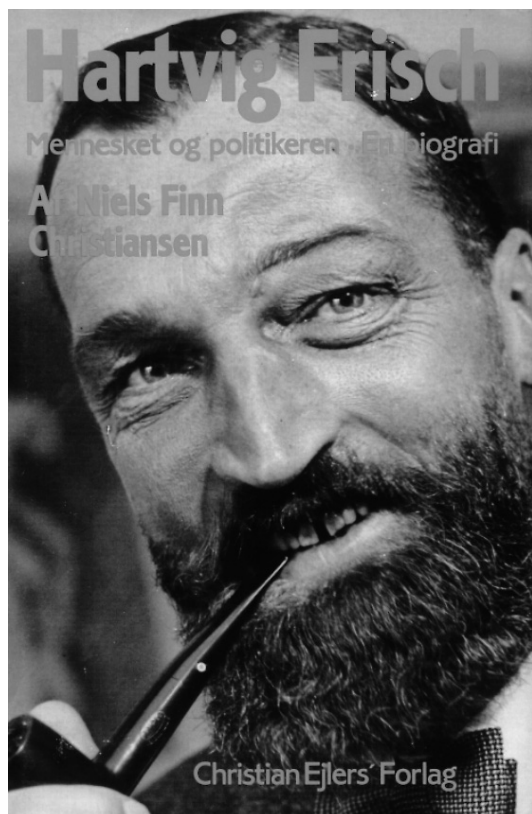
Det kunne ikke skje kun ved å bygge på arbeiderklasseinteresser, men ved en etisk appell, i prinsippet til enhver.

Overskridelsen ville heller ikke skje bestemt, evolusjonært – men ved en aktiv vilje. Men hvor skulle denne vilje komme fra?

Svaret ble nok en motsigelse: Den radikale overskridelsen skulle komme fra en innsiktsfull elite, fra intellektuelle, men denne eliten måtte hele tida plassere seg innfor de grenser som flertallet satte. Flyttet grensa seg, måtte de flytte med.

For den enkelte intellektuelle, for Frisch, ble det en utfordring å kombinere sin individualisme med bevegelsens krav om kollektivitet.

Demokratiets problemer ble reist av fascistens framvekst:

Niels Finn Christiansens disputats består af *Hartvig Frisch. Mennesket og politikerens. En biografi* (1993) og *Den politiske ordfører. Hartvig Frisch 1935-1940* (1999).

Hvordan møte denne trussel i et land som Tyskland? Svaret Frisch fant, var å bruke makt, aktiv kamp – men basert på den legale statsmakt.

Og hvordan møte trusselen når den gikk ut over andre land? Frisch' svar var også her at motstand skulle ytes. Den andre boka handler om hans innsats for å dreie det danske sosialdemokratiet inn i en annen forsvars- og utenrikspolitikk. Men også her var det en motsigelse: Et virkelig eksistensforsvar mot Tyskland ble ikke sett som realistisk. Men fravær av et forsvar ville skape et tomrom og sette Danmark i et dårlig lys overfor den øvrige verden. Svaret ble et forsvar som skulle være sterkt nok til iallfall å virke som et klart symbolforsvar.

Maktens og rettens problem ble temaet under okkupasjonen og i oppgjøret etterpå. Frisch' resonnementer var flere:

Rett som ikke var støttet av makt, ble tom.

Motstand mot urett kunne bare skje ved relativt likestilte parter; å kreve motstand mot urett fra den totalt underlegne var galt.

En motstand, med bruk av makt, som ikke var styrt av rett, ble sjøl urett. Å gå til motstand utafor loven, in casu utafor det eksisterende danske politiske apparatet, var å bli som sine motstandere. Det var bedre å lide urett enn å gjøre urett.

Til disse tre *Leitmotif* kan legges et fjerde, som var med hele veien: forholdet mellom *fortid*, spesielt Frisch' antikkskolering, og hans *nåtidsvirke*. Frisch tilskrev antikken stor verdi som inspirasjon og ledestjerne – for seg sjøl og det danske samfunnet. Men samtidig gikk han historiefaglig sett langt i retning av modernisme, altså å tolke denne fortida i nåtidskategorier og ut fra nåtids logikk.

Politisk betydde det – og her vil jeg stille

opp en noen annen hypotese, ikke referere forfatteren – at Frisch ikke lot antikkstudiet rettlede for eksempel synet på makt og rett, men at hans situasjon under okkupasjonen ledet ham til en spesiell lesning av antikken som legitimerer hans valg i nåtida.

I denne kommentaren er jeg en som vil selge sand i Sahara, å tale om en danske for danske, å snakke realhistorie med dem som kan det bedre, å tale om en biografi i et land hvor biografens verdi, problemer og ulike typer har vært intenst diskutert. Jeg vil prøve med en omgående manøver. I *Questions de methode* skriver Jean-Paul Sartre: “Valery er en småborgerlig intellektuell; det er det ingen tvil om. Men ikke alle småborgere er Valery.”² En slik dobbelt sats kan også gjelde for Hartvig Frisch – en utdanningsborger i arbeiderbevegelsen, men ikke alle sosialdemokratiske utdanningsborgere handlet som ham. Mitt opplegg vil altså være først å diskutere hvordan en kan forstå Hartvig Frisch; hva som formet ham – og i andre del vil jeg diskutere i hvilken grad, hvordan Frisch formet sine omgivelser, formet politikk.

I. Til hva og hvordan ble Frisch formet? Hvordan skal vi kunne studere dette?

Et sentralt spørsmål må være: Hvorfor ble en ung akademiker, en sønn av en mann med meget konservative anskuelser, sosialist omkring 1912? I utgangspunktet var det ikke sannsynlig; statistisk var det uvanlig.

Doktoranden har lagt opp en klassisk biografisk tilnærming – slekt, familiebakgrunn, familieerfaringer og skolegang, fram til de første avgjørende studieår i 18-19 års-alderen. Han har lagt stor vekt på kontakt med og innflytelse fra Herbert Iversen, den tre år eldre, sosialistisk innstilte og teoretisk begavete fetteren. Det virker overbevisende at impulsen har kommet herfra. Men på et vis flytter det kun problemet: Hvorfor ble Iversen sosialist?

Det finnes ulike, mulige forklaringsansatser på formingen av personer, som psykobiografien, kollektivbiografien, den biograferte

som eksempel på en sosial eller kulturell type, studien av det en kunne kalle et miljø, en krets, et tankekollektiv – og endelig en mentalitetshistorisk eller bevissthetshistorisk inngang.

Psykobiografi? Både Frisch og Iversen hadde mistet en far. Det nevnes av Frisch i en sjølbiografisk skisse han skrev, at han i fantasileken som gutt makte fram helteskikkelser, mannlige idealbilder, erstatninger for sin avdøde far. En kan spørre om dette spilte dette noen rolle for hans seinere utvikling? Mitt svar er at dette neppe forklarer at han ble sosialist. Morfaren synes å ha vært en slags erstatningsfar. Og Niels Møller spilte seinere kanskje en slik rolle, han som Frisch i et festskriftbidrag kalte “en af de smukkeste Mænd, jeg har set”.³ Men hva med det politiske livet? Kan en se en farsfigur for Frisch i lederskikkelser, som Stauning? Tja.

En psykobiografisk ansats rekker ikke langt nok. Men hvilke andre mulige innganger finnes?

Kollektivbiografi? Pierre Bourdieu har i en artikkel om “den biografiske illusjon” angrepet livshistorier som metode fra to vinkler – troen på at individet er autonomt og troen på at det er en indre sammenheng i et liv, at det er styrt av det autonome livsprosjektet.⁴

Først: Hvor autonomt skal vi forstå et individ? Hvordan kan vi unngå å se det som *homo clausus*, som et menneske lukket i seg sjøl, avsondret fra omverdenen. Kan spørsmålet om hvorfor Hartvig Frisch og Herbert Iversen ble sosialister stilles mer generelt, nemlig: Hvorfor ble en del unge menn (og noen kvinner) revet løs fra sine opphavsklasser som utdanningsborgere og noen få av dem som næringsborgere og søkte å slutte seg til arbeiderbevegelsen? I avhandlingen sies at en “større gruppe akademikere meldte sig” (s. 28) nå til arbeiderbevegelsen.⁵ Var det noe ved deres bakgrunn og situasjon som kan forklare en viss disposisjon i denne retning?

En tanke kan være at for Iversen og enda mer for Frisch betydde fedrenes død økono-

miske begrensninger i de formative årene av deres liv. Hos Frisch måtte de flytte fra huset, moren måtte “ernære sig ved en beskeden indtægt som spillelærerinde” (s.13), de måtte bo til leie. Som student hadde han en “særdeles anstrengt økonomi” (37). Om en vil – økonomisk sett var Frisch på grensa til å være en deklassé.

Mer allment: Hvordan utviklet situasjonen seg for de samfunnslagene Frisch tilhørte? I det *norske* samfunnet kan vi tegne en lang dalende kurve fra 1890-åra til første verdenskrig, der utdanningsborgerskapet, embetsstanden, ble remplisert av næringsborgere som ledende element innad i det norske Høyre, der verdien av en examen artium relativt ble devaluert, og der embetsstanden til sist ble truffet meget hardt av verdenskrigens dyrtid. *Skyggenes slekt* het en roman skrevet av en sønn fra dette miljøet. Akademikerorganisasjonen Mot Dag, som riktignok i hovedsak organiserte akademikere mer av Clartés aldersklasse enn av Frisch sin, ble nettopp rekruttert fra disse miljøene. I sin kritikk av det norske Høyre var det stadig det kremmeraktige som var ankepunktet. Motviljen var snarere en akademisk klassearroganse enn noe angrep fra et arbeiderstandpunkt.

Mitt spørsmål er da: Kunne en mer kollektivbiografisk tilnærming gitt innsikt?

Hva ville en *prosopografi* over medlemmene i den radikale studentdiskusjonsklubben Catilina ha gitt?

Kunne det ha vært noe å vinne på å studere *generasjonen*, et begrep Frisch sjøl jo benytter hyppig i sin europeiske kulturhistorie. Hans Hedtoft snakket i minnetalen over Frisch at han var en leder for “den tredje generasjon” i arbeiderbevegelsen, den som vokste opp til og ble modnet under og etter verdenskrigen fra 1914 til 1918 (s. 315).

Mer spesielt: Clartéistene: Hvor kom de fra? Hva preget dem? Var de virkelig professorsønner, slik Frisch hånlige kalte dem blant dem som orienterte seg mot kommunistene?

Lollikerne, det miljø av partiaktive og også de velgere som Frisch kom til å representere. Ville vi ha forstått mer av den respons, den

klangbunn som en slik tilsynelatende avvikende politiker faktisk synes å ha fått, dersom en kunne ha studert miljøet mer inngående? Det sies at lollikerne var nøkterne, ikke påvirket av religiøse vekkelse – var det en korrespondanse her til Frisch’ uttalte rasjonalisme?

Frisch’ kaffeklubb i Folketinget, den kretsen av sosialdemokratiske parlamentarikere som Frisch holdt sammen med, hadde de noen innbyrdes likhetstrekk av interesse?

Endelig, kanskje, men det er jeg usikker på, en studie over dem som valgte ulik politikk overfor okkupasjonsmakta – for eksempel blant Københavns Universitets vitenskapelige ansatte, eller i det danske politikersjikt? Var det kun individuelle trekk eller tilfeldige forhold som forklarer de ulike valg?

Poenget mitt er ikke at bøkene om Frisch ikke burde ha vært skrevet som en individbiografi, men å diskutere mulige supplerende innfallsvinkler i deler av framstillingen.

Sosial type, kulturtype? I etterskriften til førsteutgaven av *Europas kulturhistorie* skrev Hartvig Frisch at han ville samle framstillingen om “visse klart markerte samfunnstyper”, det han også kalte sosiale typer eller kulturelle typer, noe doktoranden har behandlet i omtalen av kulturhistorien. Frisch skriver: “til tross for alle sine individuelle egenskaper er mennesket som sosialt vesen tidsbestemt innenfor en snever ramme, og i utredningen av disse faktorer ligger den kulturhistoriske oppgave” (norsk utgave, bind I, s. 7). I biografien er det flere betraktninger og momenter som leder opp til en slik kulturhistorisk betraktningssmåte på Frisch sjøl. Men det er ikke valgt å anlegge en slik betraktning mer systematisk. Mitt spørsmål er da: Hvor mye kan vi forstå ved å betrakte ham som en “sosial type” som han sjøl sa, eller som et menneske der bærer en klassebestemt *habitus*, slik Pierre Bourdieu ville ha kalt det?⁶ Kunne det som er kalt en sosialhistorisk biografi vært et alternativ til eller supplement til den politiske biografi?

Bourdieu har et generelt synspunkt – at vi bør unngå å se fenomener som essensielle, men studere dem relasjonelt.⁷ En klassehabi-

tus får sin mening i forhold til andre habituser. Sagt mer forståelig: Vi vil forstå for eksempel Frisch bedre om vi så ham i hans forhold til andre sosiale typer. Det næringsdrivende borgerskapet synes ikke å ha spilt en viktig rolle i hans mentale og sosiale univers. Derimot har arbeidere vært til stede. Men hvordan var egentlig dette forholdet?

I biografien berøres dette, for eksempel ved en episode i 1913 der Frisch var sammen med andre studenter og satt og følte på sin biceps. Forfatteren Tom Kristensen erindrer om dette: “det var ogsaa en smuk demonstration, der uden ord fortalte os, at der foruden aandens arbeidere ogsaa findes haandens arbeidere, og at han foretrak de sidste”. Christiansen kommenterer at dette viste Frisch’ “preferance for arbejderne” (s. 38). Kontakten med arbeiderklassen blir nøkkelen til å forklare Frisch sine handlinger og politiske valg. Det sies (s. 66) at Frisch i 1920 valgte å bli i sosialdemokratiet, på grunn av “hans dybe rotfæstethed i den danske socialdemokratiske tradition”. Og (s. 159): “Frisch havde i sin tidlige ungdom valgt Socialdemokratiet, fordi det var der arbejderne var.”

Men hvor nær var han, hvor rotfestet var han? Hvordan var egentlig hans forhold til arbeiderne? Hva kan anføres fra framstillingen? Jeg har lett, men har kun funnet ett lett romantisk utsagn, i dagboka hans fra 1913, om at han satte pris på avisa Socialdemokraten “der trykkes og købes for penge der går gennem kraftige Arbejdshænder” (s. 31). Utover dette er det noen opplysninger om at han seinere ble venn med personer som hadde vært arbeidere, men nå var del av et heltids tillitsmanns-sjikt, som redaktør Carl E. Christensen i Mariibo, folketingsmann Marinus Sørensen og Ds-Fs nestleder Eiler Jensen (s. 117, 176, 165). Som Christiansen bemerker (s. 107), avsnittet i Frisch’ kulturhistorie om arbeiderkultur var meget spinkelt, ja stemoderlig behandlet. En kan legge til at i bøker av Frisch som *Tragediens andel del* og *Danmark besat og befriet* dominerer den politiske elitehistorien.

Jeg vil stille opp en motteori: Frisch hadde ingen spesiell preferanse for arbeiderklassen,

iallfall ikke den reelt eksisterende klasse. Han stod dem ikke nært, tvertimot stod han dem meget fjernt.

La meg prøve å belegge tesen: Han ønsket eksplisitt ikke å verve sosialister “ved blot at identificere Socialismens med Arbejdernes Interesser”, som han sa i Studentersamfundet i 1923 (s. 87). Han så arbeiderklassen ovenfra og nedad, som gjenstander, ikke subjekter. Herbert Iversen, som forfatteren nevner som Frisch’ åndelige mentor, skrev i 1913 at massen skulle “faa” sitt fond av materialistisk og sosial følemåte, “faa det klart, rensset, organisert, rationaliseret” (s. 35). Det sentrale her er verbets passivform – massen skal få fondet klart; de er objektet, andre er subjektet. Frisch skrev likeledes: “Man skaber Mænd ved at give dem et Maal”. Min tro er at Frisch her er *Man* – ikke *Mænd*, han tilhører subjektet, de andre objektet. Hvem er da dette “man” mer presist? Herbert Iversen snakket om “elitearbejdere”. Men min tro er at dette ikke minst sikter til de intellektuelle overløpere fra borgerskapet. Sosialismens teori var “som skabt for en akademisk Hjerne”, mente Frisch i 1931. De intellektuelle skulle lede arbeiderklassen. Et symptom er kan hende Frisch’ valg av *ex libris* – Prometheus-skikkelsen. Hvordan kan den forstås? Jo, han er den som skjenket ilden til menneskene, ilden som i sosialistisk ikonografi jo gjerne står for opplysning. Han er den som ser der andre ikke ser, den ensomme, den geniale visjonære, en individuell hero, ikke en deltaker i en solidarisk bevegelse av de mange.

Frisch ville oppdra arbeiderklassen, som han som lærer ville oppdra unge. Hans kritikk av et oppslagsverk i samtida som het *Frem*, var at det manglet “virkelig Vilje til Belæring” (s. 97). Det er megetsigende hvordan han anmelder Julius Bomholts bok *Arbejderkultur*. Frisch kritiserer ham for en tro på å kunne skape “nye mennesker”, “det socialistiske Menneske” (s. 139) Niels Finn Christiansen skriver at Frisch med sin rasjonalisme og kunnskap om antikken var skeptisk mot særlige sosialistiske mennesker (s. 140). Men samtidig skrev Frisch sjøl at “all statsmandskunst”

i siste instans handlet om å “forbedre borgerne” (s. 77). Eller, som han sa i Studenterforeningen i 1942, statskunst er “at forme Mennesker i Retfærdighedens Billede”. Og, feilen med moderne pedagogikk, skrev han i 1924, var at den saknet “den rigtige Kundsts ægte Mærke, det høje Maal, det fullkomne”, at “forme Mennesker” og at “danne den nye Mennesketype” (s. 78). Frisch vil sjøl gjøre det han synes Bomholt er for simplisistisk til å gjøre – å skape en ny type, men altså ikke en sosialistisk, ikke en proletær type, kan vi kanskje legge til.

Min påstand er altså, spissformulert: For Frisch var arbeidere et materiale han ville håndtere, for andre formål. Frisch’ forhold til arbeiderne var ikke spesielt sosialistisk (sjøl om det har en viss likhet med Kautskys og Lenins). Han var vennlig-paternalistisk, som når han skrev at hans elev Henry A. Steen vokste opp i en “lille skomakerfamilie” (s. 185). Han kom aldri utover det akademiske utdanningsborgerskapets tradisjonelle forhold til allmuen. Han bar videre holdninger fra den slekt han tilhørte, den familie han kunne føre bak-over i ni generasjoner, som han poengterte i sin sjølbiografiske skisse.

Dette Frisch’ forhold til arbeiderbevegelsen er et viktig moment også for å bedømme hans handlinger seinere. Særlig gjelder det spørsmålet om hva han lot sine valg styre av under okkupasjonen, som skal diskuteres her i del II).

Vitenskapsbiografi – tankekollektivet? Som nevnt, avhandlingen er også en intellektuell biografi, noe som sjølsagt er bestemt av hovedpersonen – som en betydelig intellektuell, en kulturhistorisk og historisk forfatter og klassisk filolog. Intellektuelle biografier, forskerbiografier, kan jo skrives fra mange vinkler. Den svenske historikeren Thomas Söderqvist har foreslått en seksdelt typologi, om en reindyrker de ulike tilnærmingene:⁸

- den klassiske liv og verk- biografien,
- en kontekstualisert biografi – der en betoner de sammenhenger den vitenskapelige tenkingen vokste fram i,

- en kognitivt rekonstruerende biografi, der en søker å finne ut av utviklingen av tankeganger, en slags case studie av vitenskapelig kreativitet,

- en sosialiseringshistorie, altså en slags sosialhistorisk framstilling av hvordan en vitenskapelig habitus ble etablert,

- en psykobiografi

- og endelig en eksistensielt orientert framstilling, der en betoner personens valg; hans eller hennes streben etter et livsprosjekt.

Arbeidet om Frisch er en sammensatt framstilling, men har qua forskerbiografi mest preg av det første punktet – altså liv og verk – og det siste, en eksistensiell biografi med vekt på valgene.

Jeg vil foreslå også en sjuende og en åttende inngang til den intellektuelle biografien.

Først den sjuende. Nok en måte å studere individ i samfunn, er å legge undersøkelsen an som en studie av et miljø, en krets, eller det som den polske kunnskapssosiologen Ludwig Fleck har kalt et *tankekollektiv* med en felles tankestil, som så å si ligger forut for den bevisste tanke.⁹ Som ved prosopografien, kollektivbiografien, er det ikke individet som står sentrum. Men gruppa studeres nå ikke primært i livsløpsperspektiv og ikke i distributiv flertall, men som et kollektivt flertall, i interaksjon, utveksling med hverandre. For eksempel kan utviklingen av et politisk program eller et vitenskapelig gjennombrudd studeres slik.

Er det noen slike kretser eller tankekollektiv som Frisch inngikk i? Kanskje kan en nevne Catilina, Clarté og kaffeklubben? Men de er kanskje ikke klart intellektuelle kretser.

Eller er forholdet at Frisch, som i gutteklubben Den sorte Orden, alltid var leder, lærer for andre, at han ikke lærte av andre?

Mentalitets- eller bevissthetshistorie? Med denne åttende inngang mener jeg at vi fortsatt skal se hovedpersonen som et tidsbestemt vesen, men se ham eller henne som bærer av kognitive skjemaer og av normative vurderinger som er felles for en tid, iallfall for dominerende grupper i en tid. Det kan være syns-

måter og holdninger som viser seg i detaljene, i de ubemerkte ytringene, i det Carlo Ginzburg kaller spor.¹⁰ I den teoretiske etterrefleksjonen over biografien som gis i *Den politiske ordfører*, er doktoranden inne på dette, om jeg forstår ham rett, når han skriver at vi i biografien kan se “hva der er felles, og ikke felles for en epoke”, at vi “med den givne person som medium kan trænge ind i (dele af) en epokes karakteristika” (s. 65).

Jeg vil som eksempler nevne to felt der en bevissthetshistorisk tilnærming kunne ha vært opplysende, enten slik at Frisch ble forstått bedre eller omvendt, ved at han ble brukt til å belyse sin samtid. Empirien til disse spørsmål bugner til dels i bøkene og i Frisch’ skrifter, uten at dette begrepsmessiggjøres.

Det første gjelder *kjønn*. Da tenker jeg ikke på at framstillingen skulle ha gått lenger inn i privatlivet, fra dagligstue til soveværelse. Jeg har ikke behov for biografen som voyeur. Men jeg tenker på de mange formuleringer om det mannlige og det kvinnelige som Frisch setter fram. Hva ligger det egentlig i dem? Doktoranden sier (s. 63) at Frisch var en moderne mann, prinsipielt for likestilling og viser bl.a. til Kulturhistoriens behandling av sufragetter, av kvinnesak. Men la oss se på utsagn av Frisch om de to kjønn.

Først om menn og mandighet:

1910 Religion, “uværdig for enhver voksen Mand” (s. 21)

1913 Herbert Iversen var “et Paradigme for mig paa et ordentligt Mandfolk” (s. 27)

1915 Tre elever som var boksepartnere: “dejlige store Bisser” (s. 43)

1915 Gustav Bang, “videnskabeligt som et inædt Mandfolk” (s. 52)

1915 J.C Christensen, “virkeligt en Mand i stort Format” (s. 52)

1923 Johs V. Jensen, “den virile Haardhed”, for ham var følelse ikke “skjult Kvindagtighed” (s. 73)

1924 Brandes, “en ægte, mandig Rationalisme” (s. 71)

1924 Om Platons kommunisme: “mandig” (s. 77)

1924 Om Marx, “det stykke mandige Videnskab, den er” (s. 88)

1945 “det Maal af Virilitet, som den danske Kamp tilførte den danske Modstand” (s. 274)

Så om kvinner, kvinnelighet:

1911 Romantikken er “som en Elskerinde man har forladt og som hvergang hun dukker op, faar en til at fatte fastere om sin Stok og gir pludselig Lyst til at spytte paa Gaden” (s. 22)

1914 En båt overfylt av “hysteriske Mennesker, særlig Damer” (s. 40)

1917 Om Stella Bruun (Frisch): min “lille jyske Kone” (s. 60)

1918 Om datteren, “selve det kvindelige Element i Huset er fordoblet navnlig under Ernæringens lige saa gaadefulde og kvindelige Mysterium; det er som Madonnamythen om igjen” (s. 62)

1921 Om Universitetet, “en vis blød, dameisprængt Lydløshed” vs. Studentersamfundet, “barskt og karskt, Hedenold og Fornylse, slag i Frikadellen og hver sin Smag, Mandfolkeagtighed, men ogsaa en Portion Mandighed” (s. 68)

1928 «trods alle Paastande i modsat Retning synes Politik ikke at ligge for Kvinder” (s. 107)

Det jeg vil ha fram, er ikke at Frisch var spesielt mannsjåvinistisk. Men han er på et vis et interessant grenseeksempel: Lenger i å ville kaste om på det rådende kjønnssystemet gikk ikke engang de politisk mest radikale menn i tida. Dette bildet av en ideologisk “maskulinitet” kan suppleres med mer personallistoriske opplysninger, som tapet av faren og et visst behov for mannlige helteskikkelser, en stor vekt på fysisk styrke, trening, boksing, fekting, en stolthet av egne muskler, at han ikke passet datteren, men var utenlands og borte fra henne ett år mens hun var liten, at familien utviklet et “Fuglesprog” (s. 161), slik at de kunne kommunisere uten en lyd i stua der Frisch arbeidet.

Frisch var en mann blant menn. Den Sorte

Orden, den tette gutteklubben Frisch var uformell leder for, opp til de var 19-20 år, likner på det den norske mellomkrigspsykiater Ingjald Nissen kalte et “mannsforbund”.¹¹ Nissen mente forbundet, som kunne være både uformelt og formelt, bygde på eksklusjon av kvinner og fortrenging av homofile innslag av drifts- og følelsesliv. Han hevdet at fenomenet var universelt, men kunne ha ulike grader av ekstremitet. Desto mer fortrent seksualiteten er, desto mer vil forbundet være autoritært samlet rundt en leder. Om Nissens psykoanalytiske teori holder vann, kan vel diskuteres. Men sjølve tanken om et mannsforbund er interessant – og kan prøves også for eksempel på de første generasjonene av arbeiderbevegelsen.

Et annet bevissthetshistorisk tema kan være å se Frisch som eksponent for en tids tenking om *nasjon, folk, nesten rase*. Også her kan vi se ham som en slags kritisk test, hva også klare sosialister tenkte om slike spørsmål, hvordan det allmenne borgerlige kulturelle hegemoni gjennomtrengte alle eller nesten alle. Her er noen utsagn av Frisch om slike emner:

– Sofistene stod ikke for en “præ-logisk Indiantænkning, men en sammenhengende Tankerække” (*Fra Sofisten Protagoras* 1926, biografien s. 80)

– Om de nordiske folk: “Altfor let taber vi Ansigt og bliver en harmløs, udflydende Kontinentalttype... Alt det, der er af nordisk Præg og uforgængelig Egenart...det skabte Racen i hedensk Tid. Dengang fik Norden sin opreiste Gang mellem Nationerne...” (*Fra Tilskueren* 1923, biografien s. 73)

– Om det nordiske særpreg: “Humaniteten som en utryddelig Bestanddel av vort Væsen, som Blodet i vore Aarer, som Luften i vore Lunger” (Innlegg i Folketinget 1937, sitert etter *Den politiske ordfører*, s. 37)

– “Det frie, aabne og internationalt velvillige Sindelag, som havde været et fremtrædende Punkt i dansk Psyke...” (*Fra Danmark besat og befriet*)

– “Den taalmodige Venten.... et dybt Drag i dansk Nationalkarakter” (*Fra biografien*, s. 219)

– “Hellas er efter folkekarakteren et af verdens mest demokratiske lande, hvad enhver rejsende mærker på befolkningens frimodigt nysgerrige væsen.” (fra *Pest over Europa*)

– “Spaniens folkepsykologiske indstilling indtil for ganske nylig var traditionselskende.” (*Fra Pest over Europa*)

– Folkemassene “viste nok under krigen karakteristiske etnologiske træk – italiernes ukriegeriskhed, englændernes bulldog-agtige stædighed, russernes uovervindelige ufølsomhed for smerte og anstrengelse, amerikanernes vitalitet og effektivitet.” (*Fra Tragediens annen del*)

– Italienerne “nyder deres egne Lidenskaber paa en Maade, der forekommer os usmuelig.... med en ganske desorientert Smag og temmelig frastødende Gebærder.” (Brev, biografien, s. 61)

– “det ligger nu engang til germanerne at være grundige” (*Fra Pest over Europa*)

– “...for Tyskerne var den Munterhed ganske uforstaaeligt, dels fordi Naturen har nægtet dem den Form for Humor...” (*Fra Danmark besat og befriet*)

Eksemplene kan forfleres, som en vil se i den første bok i biografien, s. 72, 90, 113, 129 og 119. Frisch’ tankegang synes å være preget av noen trekk:

Han hadde en forestilling om at folkene hadde en iboende eller iallfall meget tidlig skapt og stabil særart – det han vekselvis kaller deres egenart, folkepsykologi, psyke, nasjonalkarakter eller karakteristiske etnologiske trekk.

Han tenkte i en hierarkiserende evolusjonisme, med stadier, fra det “primitive”, “prelogiske” til mer utviklete faser. Vi aner de nordiske folk på toppen av verdistigen, noe hans sans for Johs V. Jensen antyder.

Derimot var han ikke noen aktivistisk politisk nasjonalist, noe han viste i sin stillingtagen i det sørslesvigske spørsmålet etter krigen.

Han synes heller ikke å ha vært rasist i en biologisk forstand. I et av de tidlige kapitler i Kulturhistorien har han en klar distinksjon mellom rase og folk, og mener at den siste

størrelsen er viktigst. Men iblant kommer også hos ham formuleringer som ligger biologien nær, som i Social-Demokraten i 1925: “Bevidstheden er som et Hus eller en Stue, der er forbavsende ens til de fleste Tider (ihvert Fald inden den samme Race)” (s.100).

Igjen er det interessante ikke særtrekk ved Frisch, men nettopp det vanlige, det allmenne, kollektive, ved Frisch’ bevissthetsverden. Han viser at sjøl de mest radikale tenkere den gang inngikk i tidas mentale univers, hvordan kunsten å trekke seg sjøl opp etter håret, for oss alle er den vanskeligste.

Jeg vil søke å runde av denne første del av kommentaren, om hvordan et individ kan studeres, med å vende tilbake til den før nevnte artikkelen av Pierre Bourdieu om den biografiske illusjon. Der hevder han ikke bare at individet ikke kan forstås som autonomt, men at biografisk tilnærming dessuten kan komme til å overdrive graden av *sammenheng* i en livsbane. I etterhånd tolker vi inn et konsistent livsprosjekt, mens vi reelt som Odysseus drives med vind og vær på livets og verdens hav. I motsetning til dette har den svenske historiker Sverker Sörlin kommentert sitt arbeid om den svenske politiske og kulturelle altmuligmann Carl Lindhagen slik: “Det slo meg tidlig at denna man faktisk inte var så splittrad som det kunde förefalla. Det verkade som ett slags paradoxal logik, eller gåtfull inre koherens, höll samman alle tråderna i detta liv till ett mönster. I allt han gjorde, skrev og sade kände jag igen honom.”¹²

Her er to motsatte posisjoner. Hvordan har Niels Finn Christiansen stilt seg i forhold til sin mann? I innledningen (s. 9) skriver han som nevnt: “To hovedspørsmål i en biografi måtte derfor være, om og i givet fald hvorledes disse ofte parallelt løbende karrierer hang sammen for Frisch, og om de også gjør det set med eftertidens briller.” Og han vender tilbake til emnet i siste kapittel (s. 317 og utover) i forbindelse med nekrologene over Frisch. Han siterer Peter Rohde som i sin minneomtale betonte at Frisch var en “problematisk natur”, at det var “modstridige elementer i hans væsen”,

og at han ikke fant formelen som forente mellom dem. Rohde hevdet også at Hartvig Frisch valgte makt framfor rett – det vil jeg ennå la ligge og komme tilbake til. Her – sammenheng: Christiansens konklusjon er at det *var* en sammenheng i Frisch’ liv, på tre vis:

Han skapte sammenheng ved stadig å kople fortid, nåtid og framtid sammen. “Denne intime forbindelse mellom fortid, nutid og fremtid udgjorde kittet i hans mange livslinjer mellem “karrierer”, der for en overfladisk betragting måtte forekomme usammenhengende, eller ihvertfald kaldte på en dybere forklaring.” (s. 75)

Her var videre en sammenheng ved at han ville være en lærer, oppdrager.

Han ville endelig fusjonere individualistisk rasjonalisme med sosialisme og “solidariteten og kollektiviteten, således som de i hans unge år var representærede i den sosialdemokratiske arbeiderbevegelse”.

Avhandlingen betoner særlig punkt tre, at forklaringen på Frisch’ profil ikke lå i indre motsigelser i hans teoretisk-moralske habitus, men i hans valg av solidaritet, kollektivitet, av arbeiderbevegelsen, at han som intellektuell ikke ville isoleres. Mitt ærend er ikke mot Sörlin og doktoranden å hevde på postmoderne vis at vi kun er “divider”, ikke individer, at vi kun er det vi er i ethvert øyeblikk. Men likevel, to momenter: Først: Kan sjølve biografien som sjanger komme til at vi betoner konsistens framfor splittelse? I etterordet i *Den politiske ordfører*, kan det synes som om doktoranden som Hamlet her er rammet av “ettertankens kranke blekhet”, at det er en fare, “for at læse noget mer ind i den valgte persons liv, end der faktisk har været, at tillægge dette liv en mening, som ikke har stået klart for ham/hende selv.” (s. 65)

Og dernest, om det *var* en indre konsistens i Frisch’ liv, lå den ikke snarere i punkt to enn i punkt tre nevnt foran, altså snarere i oppdrageren enn i sosialisten? Hvor dypt inn i solidariteten, kollektivitet, arbeiderbevegelse, arbeidsmiljøene gikk Frisch? Som nevnt, de eksemplene som i avhandlingen er anført på hans forhold til arbeiderne, synes for meg å

tyde mer på et utvendig forhold enn på en nærhet. Om vi *skal* se en konsistens, lå ikke den snarere i hans posisjon som oppdrager, hans ovenfra og ned-holdning, i hans habitus som utdanningsborger og denne sosiale typens relasjon ikke bare til elever, men til allmuen?

II. Hvordan formet Frisch sine omgivelser?

Kommentarens andre del vil knytte an til andre del av Sartres diktum – ikke alle småborgere var Valery – ikke alle utdanningborgere var Frisch, ikke alle akademikere blant arbeiderbevegelsens politikere var Frisch. Mer pre-sist: Hvordan skal vi bedømme Frisch sin politiske innsats og betydning? Hvilken rolle spiller så å si individet i politisk utvikling?

Dette aktør-struktur-problemet, som Niels Finn Christiansen nevner i *Den politiske ordfører*, er et klassisk problem. Vi sitter i en slik diskusjon ikke ved første bordsetning. Her har vært folk før. Tre grunnposisjoner – minst – har vært inntatt:

Thomas Carlyle skrev i *On Heroes and Hero Worship and the Heroic in History* i 1840 at den universelle historien, historien om det mennesket har utrettet i verden, i bunn og grunn er historien om de store menn som har virket her.¹³

Stikk motsatt hevdet Gabriel Monod, den franske 1800-talls-historiker at for mye oppmerksomhet ble viet de “skinnende, støyende og flyktige manifestasjonene av menneskelig aktivitet i form av store begivenheter og store menn”, på bekostning av den dypere menneskelige evolusjon.

Og endelig Georgi V. Plekhanov i *Individets rolle i historien* fra 1898 som søkte å løse spenningen ved å hevde at: “En stor mann er stor ikke fordi hans personlige egenskaper gir individuelle trekk til store historiske hendinger, men fordi hans besitter de egenskaper som gjør ham i stand til å tjene de store samfunnsmessige behov i hans tid.”¹⁴

Råderom. Doktoranden skriver i *Den politiske ordfører*, at han har villet innkretse det han

med et begrep fra Erik Rasmussen kaller Frisch sitt “råderum” som politisk ordfører og gruppeformann (s. 10ff). Med råderom menes de handlemuligheter og begrensninger Frisch måtte bevege seg innfor. I første kapittel av bok to risses dette råderommet opp slik, her punktvis gjengitt:

- en kompromisstradisjon bygd rundt mindretallsregjeringer i dansk politikk fra 1901,
- et strammere organisert partivesen som ga mindre rom for den personlige politiker,
- en plassering mellom to generasjoner i dansk sosialdemokrati,
- et spenningsforhold mellom flertallsregjeringens felles politikk fra 1936 og det som måtte være av spesiell sosialdemokratisk politikk
- og endelig skyggen fra det politiske tårn Stauning.

For å prøve hvordan Frisch brukte sitt råderom, hvordan han agerte som ordfører og gruppeformann, har doktoranden valgt ett felt – nemlig – forsvars- og utenrikspolitikken.

Sjølve begrepet om råderom kunne ha vært utviklet mer enn det eksplisitt er gjort i framstillingen, på tre vis:

Hva er grenser for et råderom? Er det noe som a priori ikke er mulig? Kan grensene endres? (Jfr. det som skrives i den teoretiske avrundning i *Den politiske ordfører* (s. 64) at aktører handler innfor strukturelle rammer – og gjennom sine handlinger forandrer disse rammene.) Hvordan ser vi hvor stort råderommet er? Ser vi det best når den person går mot, utover grensene?

Gikk Frisch som ordfører på noe tidspunkt utover grensene? Satte han seg aktivt fore noe han ikke fikk til, rente han hodet i vegg? Eller holdt han seg innfor?

Er dette begrepets fruktbarhet begrenset til en klart institusjonalisert definert rolle, som for eksempel politisk ordfører (som altså er temaet i bok to)? Kan det anvendes også på for eksempel et medlem av et partis venstreopposisjon, på Frisch i tidligere faser?

Et neste spørsmål angår at boka om ham

som ordfører er lagt opp som en case. Forsvars- og utenrikspolitikken skal ikke bare studeres for sin egen del, men som en kritisk test på det råderommet Frisch hadde. Men i avhandlingen er det ikke begrunnet hvorfor dette er et privilegert, et spesielt velegnet felt for å studere det allmenne problemet om råderom? Mitt spørsmål blir da: Hvorfor er dette feltet valgt framfor andre mulige temaer? Kunne for eksempel økonomisk politikk ha vært valgt, der Frisch jo gikk sterkt ut i sin tale i Folketinget i 1939 om at planøkonomien fikk døds klokken til å ringe for kapitalismen, men så trakk seg så meget at Politiken skrev at det var kommet så mye "Vat i Døds klokkerne", at de "end ikke vilde kunne benyttes som Cykelklokker, uden at Politiet skred ind".

Noe av premisset for at forsvars- og utenrikspolitikken skulle være velegnet, må jo være at her ser vi Frisch i aksjon, så å si på egen hånd, at de framganger som kom i retning av å dreie det danske sosialdemokrati henimot opprustning, skulle skyldes Frisch' innsats. Men er det ikke et problem at far sjøl, at Stauning faktisk var enig, så var også Frisch sin forgjenger som ordfører, Hans Nielsen, og de unge kommende menn – som Hans Hedtoft og H. C. Hansen (for øvrig en parallell til norsk arbeiderbevegelse, der både partiets sterke mann, Martin Tranmæl og ungdomsorganisasjonen AUF, gikk inn for opprustning). Jeg mener ikke at Frisch i forhold til Stauning var "his master's voice" – men rett og slett at Frisch ble hjulpet fram i dette spørsmål av en meget sterk kraft i dansk politikk.

Christiansen er i sin refleksjon over biografien inne på det problem Mao Tse-Tung beskrev slik: "Frosken i brønnen ser brønnåpningen og tror den ser hele himmelen": En kan forstørre sin person, se det fra hans eller hennes synvinkel. Forfatteren har kanskje kommet til å krype ned i brønnen sammen med sin hovedperson i framstillingen av forsvarspolitikken? Min tro er at det er spesielt farlig å krype ned sammen med skrivende frosker. Historikere – som skrivende mennesker – har kanskje en spesiell habituell bias i retning av å overvurdere andre skrivende menne-

sker. Men kanskje var det slik at å skrive var analogt med å gå i demonstrasjonstog; nemlig å vise sin avmakt. De som virkelig hadde makt, handlet; de skreiv eller gikk ikke.

Okkupasjonstidas råderom. Det siste problemet jeg vil ta opp, gjelder bedømmingen av de valg Frisch foretok gjennom sin personlige og politiske livsbane. Hvor langt holdt han seg innafor grensene? Prøvde han å utvide råderommet? Om han ikke gjorde det, hva var det som styrte handlingene hans?

Forfatteren konsentrerer mest oppmerksomhet om Frisch' valg under okkupasjonen. Hvorfor gikk han inn for samarbeidslinja? Hvorfor ble han motstandsbevegelsens motstander? I en omfattende diskusjon konkluderer Christiansen med at dette dypest sett hang sammen med to forhold:

For det første vektlegges Frisch' refleksjoner omkring makt og rett, slik han utviklet det i den tidlige lille avhandling om Thukydid, tillegnet Niels Møller og seinere først og fremst i boka om dette emnet fra krigstida. Konklusjonen er som nevnt i innledningen her den doble – at stilt overfor en avgjørende overmakt kan ikke motstand kreves; det kan bare ventes mellom om lag likeverdige motstandere. Og videre at Frisch' tanker om retten, loven, og den gjensidighet det pålegger alle, førte ham til å mene at motstand, spesielt motstand som ikke valgte organer setter i gang, vil føre motstanderne utenfor loven, slik at en blir som okkupanten, som aggressoren sjøl. Det er bedre å lide urett enn å gjøre urett. Om jeg har forstått boka riktig, er tesen at disse politisk-filosofiske refleksjoner har styrt Frisch.

Som det andre momentet kom Frisch' valg om å være lojal mot dansk arbeiderbevegelse, sosialdemokratiet, en dyp følelse av å være ett med denne bevegelsen. Dette har jeg tidligere kommentert – hvordan hans emosjonelle forhold var i denne sak.

Jeg vil lansere to enkle motteorier, som kanskje ikke er helt innbyrdes konsistente. Men "for the sake of the argument":

1) Det trenges ingen spesiell forklaring på hvorfor Frisch gjorde som han gjorde. Han

gjorde rett og slett hva det store flertallet av danske politikere og vel også den danske befolkning gjorde. Å forklare Frisch er rett og slett å forklare dette valget generelt. Det er de aktive motstandsfolk som trenger spesiell forklaring.

2) Dersom en likevel føler behov for å forklare Frisch særskilt, fordi en skulle forvente noe annet av ham enn av flertallet, så ligger forklaringen ikke i hans filosofiske refleksjoner. Disse kan like gjerne ses som en bearbeiding, en begrunnelse for et standpunkt han tok av andre grunner. Den menneskelig enkleste forklaringen – og med dette mener jeg overhodet ikke å tale ringeaktende om ham – var at han var redd, og med god grunn. Som han i ettertid skrev i *Danmark besat og befriet* (bind 1, s. 50): Det var grunn til å vente “(f)orfølgelse av de Partier og Politikere, der havde ført an i Bekæmpelsen af Nazismen”. Han var utsatt på grunn av sin tidlige antinazisme, og han tok hensyn til dette. Han var som de fleste av oss, et vanlig menneske, ingen spesiell helt, ei heller en spesielt svak person.

Frisch’ biograf avviser en slik forklaring, nærmest ved å slå fast at feighet og frykt for seg og egen familie må utelukkes som forklaring (s. 226) Nå er “feig” et veldig ladd ord, og mer nøytrale betegnelser kunne ha vært valgt. Men hvorfra veit doktoranden at Frisch ikke var feig? Samtidige utsagn om Frisch sprikte mot hverandre. Henning Kehler, hans konservative moralske plageånd, sa i radiodebatten om *Litteratur og kritik af i dag*, utgitt i 1931 (s. 64) at han “ikke kan se, hvor Hartvig Frisch begynder og holder op, som Kritiker og Politiker, som sosialdemokratisk Opportunist og salon-radikal Kommunist og meget mere”. Og Sigvald Kristensen mente om okkupasjonen at Frisch kanskje var “bange og derfor forsiktig, men hverken ræd eller forræder” (s. 226). Hvor er de moralske prøvene der en kan se at Frisch valgte, slik at forfatterens slutninger er berettiget?

I ettertid, i *Danmark befriet og besat*, (s. 142, 320) framstilte Frisch det som om sosialdemokratene hadde ventet på et tidspunkt da samarbeidet ville, måtte brytes. Christiansen

nevner at Frisch her sjonglerte noe med siteringen fra Hans Hedtofts tale i 1941. Men når samarbeidet til slutt ble brutt, endret Frisch *da* sin holdning eller praksis? Nå, da ikke lenger en fullt legitim regjering satt, så kunne en jo ventet at iallfall hensynet til loven ikke lenger veide så tungt? Men Frisch endret ikke praksis; i stedet brukte han de neste to år på å forberede en etterkrigsbegrunnelse for politikken, en sosialdemokratiets historieskrivning om okkupasjonen.

Om en vil søke mønster bakover i Frisch’ liv – kan en ikke da et stykke på vei se at han – som de aller fleste av oss – har valgt det som har vært noenlunde bekvemt: Han gikk ikke med syndikalistene omkring 1912 (første bok, s. 32). Han skrev i 1920 “at vi gyser for Syndikalismen, naar det gaar rigtig løs... vi er bange simpelthen” (s. 66). Han valgte å holde seg innafor partiets grense i 1928 (s. 124). Han godtok på 30-tallet også de snevrere grenser som kom da partiet flyttet seg mot høyre (s. 159). Han brøt med venstreopposisjonen omkring 1930. Han puttet vatt i døds-klokken i 1939 (s. 172). Og han gikk i 1949 ikke offentlig mot NATO-medlemskapet, trass i at han var uenig og trass i at han i denne forbindelse talte om at det er i “vore egne sind” kampen står (s. 307f). Det er en diskrepans mellom den Frisch som krever handling av det tyske sosialdemokrati mot Hitler i *Pest over Europa* og som sier at der tyske partiet kompromitterte “ikke blot sig selv, men selve partiets idé og vilje til motstand”, og den Frisch som aktivt kritiserer motstanden under krigen. Det er en motsetning, tror jeg, mellom den Frisch som i det Pro Memoria han skrev rett etter invasjonen; sier: “Den Tillidspolitik vi førte, fik til resultat at vi undgik store Ødelegelser, men vi mistede noget som det vil blive svært at genvinde i de kommende Dage: Klan-gen i Ordet Dansk,”, en motsetning mellom ham og den Frisch som gjorde sine politiske valg etterpå. Kan Peter Rohde ha rett når han mente at Frisch valgte makten framfor retten?

Et opposisjonsinnlegg ved en disputas er etter sin natur kritisk orientert, og kommer derfor

dårlig til å gjengi alle de positive kvaliteter i et arbeid. Jeg har også bøyd meg for den danske skikk at første opponent ikke presenterer avhandlingen og sammenfatter dens arkitektur og funn. Avslutningsvis vil jeg derfor gjerne framheve at jeg har hatt glede av å lese avhandlingen. Jeg har lært en morsom språklig nydannelse, at en person kan ha en “yndlingsaversion”. Mer seriøst, jeg vil framheve:

- de interessante bidrag til sosialismens idéhistorie som gis gjennom avhandlingens framstilling av kritikken av Kautskys determinisme,
- gjennomgangen av Frisch’ oppfatning av fascisme, nazisme og kommunisme, og plasseringen av hans syn i forhold til andre teorier,
- framstillingen av de politiske og moralske dilemmaer som knyttet seg til valg av politisk linje under okkupasjonen; for en nordmann har det gitt en dypere forståelse av denne siden ved dansk historie,
- og ikke minst den dokumenterte, sobre redelige og åpent diskuterende, nær sagt sokratiske stil, den personlighet forfatteren sjøl viser i sin framstilling.

Noter

1. Niels Finn Christiansen: *Hartvig Frisch. Mennesket og politikeren. En biografi*, København 1993 og *Den politiske ordfører. Hartvig Frisch 1935-1940*, København 1999
2. I svensk utgave: Jean-Paul Sartre: *Existentialism och marxism*, Stockholm 1971, s. 49
3. Hartvig Frisch: *Ideologi og Virkelighed hos Thukydid. Festskrift til Niels Møller paa Firsarsdagen 11. December 1939*. 1939
4. Pierre Bourdieu: Den biografiske illusion, i *Kontext* 52, 1988, s. 39-45
5. Sidetall refererer seg til den første boka, hvis ikke annet sies.
6. Pierre Bourdieu: *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge 1977. Se også Knut Kjeldstadli: Habitusser og andre troll – på sporet av vår egen underjordiske. En kommentar til Pierre Bourdieus begrep om habitus, i *Dugnad* 3/1996
7. Pierre Bourdieu og Loic J. D. Wacquant: *Den kritiske ettertanke. Grunnlag for samfunnsanalyse*, Oslo, s. 205ff

8. Thomas Söderqvist: Det vetenskapliga livet mellan misstänksamhetens och uppbyggelsens heremeutik, i Sune Åkerman, Ronny Ambjörnsson og Pär Ringby (red.): *Att skriva människan. Essäer om biografien som livshistoria och vetenskaplig genre*, Stockholm 1997, s. 233-249

9. Referert etter Kjell Jonsson: Frihet eller determinism: principiella problem i den idéhistorisk biografins genre, i Åkerman m.fl. (red.) 1997, s. 99

10. Carlo Ginzburg: Ledtrådar. Det teckntydande paradigmatets rötter, i *Ledtrådar. Essäer om konst, förbudet kunskap och dold historia*, Stocholm 1989, s. 14

11. Ingjald Nissen: *Psykopatenes diktatur*, Oslo 1946

12. Sverker Sörlin: Späd barndom – mogen vetenskap? Kontinuitet og kausalitet i den intellektuella biografien, i Åkerman m.fl. (red.) 1997, s. 216

13. Thomas Carlyle: *On Heroes and Hero-Worship and the Heroic in History*, London u.å., opprinnelig 1840, s. 3

14. Georgi.V. Plehkanov: *The Role of the Individual in History*, Moskva 1946, s.51 og s. 22 om Monod

Abstract

Knut Kjeldstadli: Hartvig Frisch – An educationalist in the labour movement. An opponents’ response to Niels Finn Christiansen’s thesis on Hartvig Frisch, *Arbejderhistorie* 3/1999, p. 46-58.

How should one study the life of Hartvig Frisch? How does one explain the fact that a young man with very conservative beliefs became a socialist around 1912? The opponents of the thesis discuss whether other approaches could have been chosen than the classic biographical one. Moreover, the problem is raised as to what type of relationship Frisch had to socialism. Were the workers merely the cannon fodder that was necessary to create a leader? There is also the problem of what impact Frisch left on his surroundings. An impact can be detected on social democratic thinking in the matter of power and rights but otherwise it is difficult to see an influence of any other kind.

Knut Kjeldstadli, professor, dr. philos.,
Historisk Institutt, postboks 1008,
Blindern, N-0315 Oslo.